

Economie met open grenzen

De positie van het Nederlandse bedrijfsleven is de laatste jaren sterk verbeterd, maar een bloeiend bedrijfsleven is geen vanzelfsprekendheid. Om tot de groep van best presterende duurzame economieën te blijven behoren, is versterking van de concurrentiekracht noodzakelijk. De overheid wil, als partner van het bedrijfsleven, de concurrentiekracht bevorderen door een goed ondernemingsklimaat te scheppen en de bedrijven te stimuleren tot voortdurend vernieuwen.

DRS. J.H. DE GROENE – DR. N. VAN HULST – DRS. P.G. WINTERS*

Is Nederland klaar voor de economische uitdagingen van de jaren negentig? Deze vraag vormde in feite de aanleiding tot het opstellen van de sterkte/zwakte-analyse van de Nederlandse economie, die door minister Andriessen van Economische Zaken enkele maanden geleden onder de titel *Economie met open grenzen* is aangeboden aan de Tweede Kamer¹. In deze nota staan de kwaliteit van ons ondernemingsklimaat en de concurrentiekracht van het bedrijfsleven centraal. Die toespitsing is weloverwogen, want, zoals het voorwoord bij de nota stelt: "een voorspoedige economische ontwikkeling en een bloeiend bedrijfsleven zijn niet vanzelfsprekend". De ontwikkelingen van het afgelopen half jaar van bij voorbeeld wisselkoersen en oliepijzen, geven aan hoe snel de internationale omgeving kan veranderen en hoezeer onze welvaart afhangt van voldoende concurrentiekracht en aanpassingsvermogen. Daarnaast voltrekken zich structurele veranderingen, zoals de voortgaande economische integratie op Europese en wereldschaal en de versnelling van de technologische ontwikkeling, die vergaande consequenties hebben voor ondernemingsstrategieën en het overheidsbeleid.

In de nota worden op een scala van terreinen sterktes en zwaktes geïnventariseerd. Voorop staat een korte schets van de huidige situatie, ontwikkeling en structuur van onze economie. Daarnaast wordt een aantal aspecten van het ondernemingsklimaat belicht; van fiscaal klimaat tot infrastructuur en van arbeidsmarkt tot energievoorziening. Maar ook is er aandacht voor elementen van de strategie van ondernemingen zelf, zoals uitgaven aan R&D, kwaliteitszorg, vormen van samenwerking en schaalgrootte. Deze tour d'horizon is niet louter achter het bureau gemaakt. De inhoud van de nota is mede bepaald door een grote reeks van gesprekken met vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. Zo is gesproken met vele ondernemingen, maar ook met vakbonden, branche-organisaties en uiteraard de centrale organisaties van werkgevers en werknemers.

Centraal in dit artikel staan de beleidsopvattingen die in de nota liggen besloten. Ze worden toegelicht tegen de achtergrond van de uitdagingen die de jaren negentig voor onze economie in petto hebben en van de factoren die bepalend zullen zijn voor onze concurrentiekracht. De concrete beleidsaanbevelingen spitsen zich toe op het eigen industrie-, diensten- en technologiebeleid van EZ. Ze worden echter geplaatst in een algemeen kader, dat uitgangspunten en richting schetst van een overheidsbeleid gericht op versterking van onze economie met open grenzen.

Uitdagingen en concurrentiekracht

Uitdagingen van de jaren negentig

Macro-economisch is de positie van ons land sterk verbeterd. Dat is belangrijk, omdat de macro-economische condities de eerste sleutel tot succesvol opereren van ondernemingen zijn. Maar men moet zich hoeden voor te snelle conclusies. Achter macro-economische grootheden kunnen factoren schuilgaan, die niet direct in de cijfers tot uitdrukking komen, maar die wel van doorslaggevend belang zijn voor de toekomstige groei van de economie. Deze factoren moeten, gezien de omgeving waarin het Nederlandse bedrijfsleven moet opereren, vooral in een internationale context worden bezien.

De afgelopen jaren hebben al laten zien dat een aantal internationale trends de ontwikkelingen in het bedrijfsleven steeds meer gaat bepalen. Internationalisering, schaalvergroting en produktdifferentiatie, versnelling van technologische ontwikkeling, samenwerking en netwerkvorming zijn met elkaar samenhangende ontwikkelingen waarop tal van ondernemingen zullen moeten reageren.

Het tempo van de internationale economische integratie neemt sterk toe. De komende eenwording van Europa, de vereniging van beide Duitslanden, de toenadering tussen Oost en West, het feit dat sommige derde-wereldlanden hun economieën daadwerkelijk op een hoger peil weten te brengen, zetten de internationalisatie van het bedrijfsleven alleen maar extra kracht bij.

Hand in hand met internationalisering treedt een proces van schaalvergroting op. In een aantal sectoren zoals elektronica en telecommunicatie is dit heel goed zichtbaar, en zal het nog vergaande consequenties hebben: een forse uitdunning van de sector zodat een veel kleiner aantal grote bedrijven overblijft die mondiaal kunnen opereren.

De noodzaak tot kostenreductie om in de internationale concurrentiestrijd te overleven leidt er ook toe dat ondernemingen zich meer en meer concentreren op kernactiviteiten.

---

* De auteurs zijn werkzaam op het Ministerie van Economische Zaken, achtereenvolgens bij de directie Algemene Economische Politiek, de directie Algemeen Technologiebeleid en de directie Algemeen Industriebeleid. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

1. *Economie met open grenzen*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990, 21670, nrs. 1-2.

De niet-kernactiviteiten worden uitbesteed dan wel zelfstandig en verkocht. Tegelijkertijd doen zich fusies en overnames voor om de kernactiviteit te versterken. Deze ontwikkelingen die voor het behoud van de concurrentiepositie van met name de grote ondernemingen noodzakelijk zijn, bieden overigens tegelijkertijd perspectieven voor kleinere bedrijven. De markt vraagt immers kwalitatief hoogstaande producten die op specifieke behoeften zijn afgestemd. De consument wordt steeds kritischer en stelt steeds hogere en sneller veranderende eisen aan producten en diensten.

Voorgaande ontwikkelingen worden ook sterk beïnvloed door de snelheid van de technologische ontwikkeling. De levenscyclus van een produkt wordt onder druk van de felle concurrentie steeds korter. De consequentie hiervan is dat internationaal enorme bedragen worden uitgegeven voor research en ontwikkeling. Zo snel mogelijk moet kennis omgezet worden in producten en processen. Met name de technologiegedreven bedrijven moeten in dit tempo meegaan, anders missen zij de beschikkingsmacht over de meest geavanceerde technologie.

Een antwoord op de hoge R&D-kosten en het concentreren op kern-activiteiten is samenwerking en netwerkvorming. Samenwerking in internationaal verband om gezamenlijk research te verrichten, zoals bij voorbeeld in Europees verband (EG, Eureka). Samenwerking tussen bedrijven om zo voldoende schaal te genereren voor de eigen activiteiten. Maar ook een intensief netwerk van relaties tussen bedrijven en hun toeleveranciers om de uiteindelijke kwaliteit van producten en diensten veilig te stellen.

De hiervoor beschreven factoren krijgen nog meer reliëf als ze worden geplaatst in een schets van de internationale concurrentiestrijd. In de eerste plaats Europa, waar het besluit tot het realiseren van één markt niet alleen heeft geleid tot verhoogde activiteit in Brussel, maar vooral tot een proces van herstructurering in het Europese bedrijfsleven. Ondernemingen bereiden zich voor op die ene Europese markt door een hard gevecht met concurrenten om hun commerciële/technologische positie veilig te stellen.

Daarbij gaat het niet alleen om Europese concurrenten. Ook buiten Europa bereidt men zich hierop voor, zoals blijkt uit veelvuldige allianties tussen Europese en niet-Europese bedrijven.

De VS hebben in de wereldeconomie nog altijd een toonaangevende positie in commercieel en technologisch opzicht. De marktwerking, de kwaliteit van het onderzoek, de vindrijkheid en het aanpassingsvermogen zijn traditioneel sterke factoren van de Amerikaanse economie. Thans zijn deze echter minder goed zichtbaar; het bouwwerk vertoont scheuren. De Amerikaanse economie heeft een groot handelstekort. De fysieke infrastructuur vertoont zwakke plekken. Er is weinig industriële samenwerking. Op het gebied van kwaliteit, flexibiliteit en marktgerichtheid ontstaan achterstanden. Het innovatievermogen, dat altijd een sterk punt was, neemt af. Het gevolg hiervan is dat delen van de Amerikaanse industrie nagenoeg verdwenen zijn of in buitenlandse handen zijn overgegaan, zoals de consumentenelektronica. Met name Japan bouwt door overnames een sterke positie op in de Amerikaanse economie.

De expansiedrift van de Japanse ondernemingen in met name de internationaal georiënteerde sectoren is groot. Het Japanse bedrijfsleven is overal in de wereld aanwezig. Via enerzijds een de facto afscherming van de eigen markt, anderzijds een grote vernieuwingsdrift, hoge kwaliteit en zeer scherpe prijsstelling is op tal van terreinen een dominante positie verworven. Japan, en in het verlengde daarvan de opkomende landen in Zuidoost-Azië vormen een economische machtsfactor van grote betekenis. Grote delen van de Amerikaanse en Europese industrie voelen zich hierdoor bedreigd.

Uiteraard zijn met het voorgaande alleen de hoofdtekken van het internationale concurrentiepatroon geschetst. De internationale concurrentie laat zich in de praktijk niet simpelweg opdelen in drie economische machtsblokken. Wel is duidelijk dat het Europese bedrijfsleven onder zware druk staat en zal komen te staan. Het moet op diverse fronten in de slag: binnen Europa met het oog op de totstandkoming van één Europese markt, internationaal in de concurrentie met met name Japan en op de Amerikaanse markt om de positie daar veilig te stellen in concurrentie met, opnieuw, Japan.

Het antwoord op deze uitdagingen van de jaren negentig zal in de allereerste plaats een Europese dimensie moeten hebben. De eenwording van de Europese markt is in dit verband van het grootste belang. Deze vergrote thuismarkt zal een belangrijke stimulans zijn voor het vernieuwingsproces in ondernemingen en maakt het noodzakelijk efficiënt te opereren.

De Nederlandse positie in de Europese economie is bepaald niet eenvoudig. De Nederlandse economische structuur heeft een aantal specifieke kenmerken. Meer dan andere kleine landen is ons land de thuisbasis voor een aantal zeer grote ondernemingen. Deze bedrijven hebben bij uitstek te maken met de hiervoor beschreven internationale trends. Daarnaast kent Nederland zeer veel kleine bedrijven. Zij ondervinden de gevolgen van de trends doordat ze aan steeds hogere kwaliteitseisen moeten voldoen. De middelgrote ondernemingen (500-20.000 werknemers) zijn in Nederland schaars. Het zijn deze bedrijven die internationaal vaak de ruggegraat van de economische structuur vormen. In Nederland bepalen zij soms volledig het profiel van een bedrijfstak. Zij staan bloot aan sterke internationale concurrentie en moeten forse bedragen steken in R&D. Sommige van deze bedrijven hebben te maken met een duidelijk schaal-probleem, waarvoor zij via samenwerkingsverbanden een oplossing moeten zoeken.

Concurrentiekracht

Wat bepaalt het succes waarmee geschetste uitdagingen worden aangepakt? Met andere woorden, waarvan zijn de prestaties van onze bedrijven en dus het tempo van economische groei afhankelijk?

De sterk verbeterde positie van het bedrijfsleven verschaft een goede basis voor de jaren negentig, maar is geen garantie voor aanhoudende groei. Naast de internationale economische ontwikkeling is handhaving en versterking van de concurrentiekracht bepalend voor de economische perspectieven van ons land op langere termijn. Maar wat is concurrentiekracht en hoe kan ze worden versterkt?

Traditionele factorvoordelen, zoals geografische ligging of de aanwezigheid van grondstoffen, kunnen een concurrentievoorsprong opleveren, evenals een concurrerend kostenniveau. Daarnaast spelen natuurlijk – en in toenemende mate – de kwaliteit van producten en diensten en de ontwikkeling en benutting van nieuwe technologie een rol. Onontbeerlijk zijn evenwel ook flexibiliteit bij produktontwikkeling, produktie en levering en, meer in het algemeen, voldoende aanpassingsvermogen én economische dynamiek². Uit studies over het concurrentievermogen van landen en sectoren blijkt dat concurrentievoordelen snel kunnen verdwijnen als zij niet voortdurend worden vernieuwd en uitgebouwd³. Om dat proces van vernieuwing gaande te houden zijn voldoende 'incentives' of prikkels nodig. De OESO heeft er op gewezen dat prikkels onontbeerlijk zijn om de 'capabilities' van een economie – de

2. J.H. de Groene en G. Zalm, Export en economische politiek, ESB, 30 juli 1986.

3. Zie onder meer OESO, *Structural adjustment and economic performance*, Parijs, 1987 en M.L. Dertouzos e.a., *Made in America, regaining the productive edge*, Cambridge (Mass.), 1985.

'bekwaamheden' – goed te benutten en te versterken. Deze 'capabilities' bestaan uit bij voorbeeld de kwaliteit van het arbeidsaanbod of de fysieke en technologische infrastructuur. Is er onvoldoende samenspel tussen de 'incentives' en 'capabilities', dan wordt de basis voor economische vernieuwing en groei ondermijnd. Voldoende prikkels zijn er alleen als markten goed werken.

Voor een individuele onderneming komt dit er op neer dat concurrentie nodig is om alert te blijven en kansen te benutten. Afscherming van rivalen leidt onvermijdelijk tot verstar- ring. Dat neemt overigens niet weg dat ook samenwerking de concurrentiekracht kan dienen. Het voorbeeld van Japan laat zien dat samenbundeling van krachten in de economie tot grote resultaten kan leiden. Samenwerking tussen bedrij- ven met het oog op voldoende schaalgrootte van de operat- ies of R&D-inspanningen; tussen bedrijven en andere maat- schappelijke organisaties zoals onderwijs- en onderzoeksin- stellingen, tussen bedrijven en overheid ten einde optimale voorwaarden voor economische bedrijvigheid te realiseren. Ook moderne opvattingen op het gebied van ondernemings- strategie en industriële organisatie benadrukken het belang van de omgeving van een onderneming of sector voor de prestaties. Zo onderscheidt de Amerikaanse deskundige op het gebied van strategisch management, Michael Porter, een viertal omgevingsfactoren die de concurrentiekracht beïnvloeden⁴. Kort samengevat zijn dit de aard van de concu- rentieverhoudingen, het karakter van de vraag (de eisen die afnemers stellen), de aanwezigheid van netwerken van met elkaar verbonden bedrijfstakken en, ten slotte, het vermogen om factorvoordelen, zoals een goed opgeleide beroepsbe- volking of een adequate infrastructuur, voortdurend te blijven vernieuwen en specialiseren.

Samengevat omschrijven wij de sleutelfactoren voor concurrentiekracht als volgt:

- voortdurende vernieuwing is geboden, traditionele fac- torvoordelen zijn niet voldoende;
- de economische vernieuwing wordt gestimuleerd door concurrentie, afscherming leidt tot verstar- ring; ook sa- menwerking kan de concurrentiekracht versterken;
- een concurrerend bedrijfsleven vergt een goed onder- nemingsklimaat.

Voor onze invalshoek is vooral van belang waar de aanknopingspunten voor overheidsbeleid liggen. Voortdu- rende vernieuwing is natuurlijk in de eerste plaats een zaak voor bedrijven zelf, voor hun strategie. Technologische vernieuwing, kwaliteitszorg, schaalvergroting kunnen ele- menten zijn van zo'n strategie. Het bedrijfsgerichte over- heidsbeleid vervult hier een ondersteunende en stimule- rende rol. Het bewaken van een gezonde mededinging is daarentegen een essentiële overheidstaak, vorm te geven via bij voorbeeld het mededingingsbeleid en de handels- politiek. De rol van de overheid bij het bevorderen van de concurrentiekracht van ondernemingen ligt echter vooral in het scheppen van een gunstig ondernemingsklimaat, van voorwaarden die ondernemingen in staat stellen zich op de (internationale) markt te handhaven. Uitgangspunten en richting van de onderscheiden beleidsvelden worden in de volgende paragraaf in onderlinge samenhang beschreven.

Beleid

Uitgangspunten

In het sociaal-economische beleid blijft de bevordering van een gezond ondernemingsklimaat prioriteit nummer één. Alleen in een omgeving die ondernemingen voldoen- de manoeuvreerruimte biedt, kan het bedrijfsleven ade- quaat reageren op veranderingen in markten, in technolo- gieën en in eisen van de samenleving. Zo zal de belasting

van het milieu moeten afnemen. De verantwoordelijkheid voor een adequate reactie op zulke veranderingen ligt bij de ondernemingen zelf.

Met de bevordering van een gezond ondernemingskli- maat is de kous niet af. In aanvulling hierop wil het kabinet de aanbodkant van de economie versterken door het sti- muleren van concurrentie en samenwerking en van voort- durende vernieuwing in het bedrijfsleven. We hebben het dan over het bedrijfsgerichte beleid van EZ ofwel het industrie-, diensten- en technologiebeleid. Bedrijfsgericht beleid kan aangewezen zijn waar de marktwerking tekort- schiet. Een voorbeeld is het terrein van de technologische vernieuwing, waar marktonvolkomenheden als externe ef- fecten, extreme risico's, toenemende schaalopbrengsten en informatiegebrek aan de orde van de dag zijn⁵. Steeds is echter een afweging nodig tussen de baten van over- heidsbemoedienis en de kosten van publieke heffingen.

In het bedrijfsgerichte beleid gaat het erom de bijzondere economische structuur van Nederland zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen. Dit betekent voortbouwen op traditioneel sterke punten als onze handels- en distributie- functie en bewaken van het relatief beperkte industriële potentieel van Nederland. Dit betekent tevens optimaal gebruik maken van de kennis en expertise van de hier gevestigde multinationals en oog hebben voor de specifie- ke problemen van de talrijke kleine bedrijven en van de schaarse middelgrote ondernemingen.

Wat houdt dit bedrijfsgerichte beleid nu in? In grote trekken kan het worden onderverdeeld in generieke en gerichte stimulering. Voorbeelden van generieke stimule- ring liggen in de bevordering van R&D in het bedrijfsleven via de Innovatiestimuleringsregeling (INSTIR) en het Tech- nisch Ontwikkelingskrediet (TOK). Gerichte stimulering vindt plaats via specifieke programma's als Kwaliteit & Logistiek en Toeleveren & Uitbesteden, maar ook via on- dersteuning van unieke strategische projecten zoals bij de Rotterdamse haven, Schiphol, JESSI en HDTV⁶. Bij pro- jecten als de twee laatstgenoemde wordt overigens met het oog op spreiding van kosten en risico's nadrukkelijk een Europese aanpak gevolgd. Anders dan bij voorbeeld Frankrijk (Minitel, TGV) is Nederland te klein om dergelijke projecten op nationale schaal te entameren.

Dat er in bijzondere gevallen steun kan worden gegeven aan unieke projecten betekent dat de overheid waar nodig en waar mogelijk *partner* wil zijn voor het bedrijfsleven. Het gaat dan lang niet alleen om financiële steun. Meer en meer vragen ondernemingen van de overheid een grotere be- trokkenheid bij het behartigen van de belangen over de grenzen heen, bij voorbeeld bij het aangaan van strategi- sche allianties of bij de besluitvorming in Brussel. Het is dit type betrokkenheid dat de overheid de komende jaren sterker wil aanzetten. Overal waar de strategische belan- gen van Nederland dit nodig maken, zowel in de industrie als in de dienstensector. Behalve een grotere betrokken- heid zal de overheid in (de voorbereiding van) het bedrijfs- gerichte beleid ook meer ruimte geven aan overleg met het (georganiseerde) bedrijfsleven. In het bedrijfsgerichte be- leid is naast continuïteit ook sprake van een aantal accent- verschuivingen die we in de volgende paragrafen illustre- ren aan de hand van een paar voorbeelden.

4. Zie M.E. Porter, *The competitive advantage of nations*, Free Press, 1990; TNO/STB, *Concurrentiekracht en innovatief systeem, een eerste toepassing van Michael Porters benadering van de competitiviteit van landen op Nederland*, 1990.

5. J.W.A. van Dijk en N. van Hulst, Grondslagen van het technolo- giebeleid, *ESB*, 21 september 1988.

6. Waar dit onontkoombaar is, vindt gerichte stimulering tevens plaats op grond van matching-overwegingen. Een voorbeeld is de scheepsbouw, waarbij Nederland in de EG voorop loopt om te komen tot afbouw van gerichte subsidiëring.

Bevordering van een goed ondernemingsklimaat

Verscherping van de internationale concurrentie is niet alleen een zaak van ondernemingen. Ook voor het overheidsbeleid veranderen de omgeving en de speelruimte. Steeds meer moet rekening worden gehouden met het beleid dat in andere landen wordt gevoerd; de 'beleidsconcurrentie' neemt toe⁷. De toenemende mobiliteit van kapitaal en arbeid vergroot de sanctie die staat op slecht beleid.

Het bevorderen van een goed ondernemingsklimaat betekent het scheppen van de voorwaarden die het bedrijfsleven in staat stellen zich voortdurend te vernieuwen en de concurrentie bij te houden. Dat begint bij een evenwichtige algemene economische politiek en strekt zich uit over een reeks van beleidsterreinen die mede de ondernemingsomgeving bepalen. De bakens voor de economische politiek blijven de vrije loon- en prijsvorming, een verdere gezondmaking van de overheidsfinanciën en handhaving van de vaste koers tussen gulden en D-mark. Te zamen met een stabiel sociaal klimaat, wordt zo de basis gelegd voor een concurrerend ondernemingsklimaat.

Sanering van de overheidsfinanciën heeft nog niets aan actualiteit ingeboet. Integendeel, de ontwikkelingen van het afgelopen jaar, bij voorbeeld met betrekking tot de rente, brengen de nog altijd zeer kwetsbare positie van de collectieve financiën duidelijk aan het licht. Reductie van het financieringstekort respectievelijk het bereiken van een omslag in de ontwikkeling van de staatsschuldquote blijven onverminderd van belang. Daarnaast zijn stabilisatie en zo mogelijk verlagening van de collectieve-lastendruk en beperking van de (marginale) wig essentieel; onder andere om een verantwoorde loonkostenontwikkeling te ondersteunen. Wij willen hier nog eens benadrukken dat loonmatiging respectievelijk kostenbeheersing een 'conditio sine qua non' is voor een concurrerend ondernemingsklimaat en daarmee voor een omgeving, waarin de 'voortdurende vernieuwing' van het bedrijfsleven tot ontplooiing kan komen. Bij een onbeheerste kostenontwikkeling wordt de rendementspositie van bedrijven aangetast en daarmee de financiële spankracht om de noodzakelijke materiële en immateriële investeringen te plegen. Anders gezegd: kostenbeheersing is een noodzakelijke (zij het geen voldoende) voorwaarde voor voortdurende vernieuwing van het bedrijfsleven. Daarnaast is en blijft loonmatiging de sleutel tot vermindering van de inactiviteit en dus tot het corrigeren van een belangrijke zwakte in onze economie. Een hogere deelname aan het arbeidsproces versterkt het draagvlak voor collectieve voorzieningen en voorkomt dat de economische groei vastloopt in knelpunten op de arbeidsmarkt. Dit vergt ook de nodige inspanningen op het vlak van scholing en werkervaring en verbetering van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt.

Behalve het onderwijs zijn er nog vele andere terreinen van overheidsbeleid, die de ondernemingsomgeving mede beïnvloeden, zoals de fiscaliteit en de infrastructuur, maar ook de energievoorziening en het milieubeleid. Op al die gebieden dient het belang van een goed functionerende marktsector nadrukkelijk te worden meegewogen en dient de overheid zich een partner te tonen van het bedrijfsleven.

Het bedrijfsleven heeft behoefte aan een overheid die helder en consistent beleid voert en zich houdt aan afspraken, kortom het heeft behoefte aan 'bestuurlijke bestendigheid'. De kernwoorden daarvan zijn: betrouwbaarheid, berekenbaarheid, benaderbaarheid en betrokkenheid. Daarbij gaat het dus zowel om de inhoud van het beleid als om de wijze waarop het tot stand komt. Een goed samenspel tussen overheid en bedrijfsleven betekent dat de overheid zich 'bestuurlijk bestendig' toont en dat het bedrijfsleven op zijn beurt een bijdrage levert aan de oplossing van dringende maatschappelijke problemen. Het is belangrijk dat deze bestuurlijke bestendigheid ook thans, dat wil zeggen bij een wat minder rooskleurig economisch perspectief, in acht

wordt genomen bij de realisatie van het in *Economie met open grenzen* uitgestippelde beleid.

Concurrentie en samenwerking

Wereldwijd verscherpt de concurrentiestrijd. Het spel wordt harder en er komen ook steeds meer spelers (Zuid-oostaziatische landen). Nu is een gezonde concurrentie tussen ondernemingen essentieel voor de dynamiek in het economisch leven. Dit besef moet zowel het nationale als het Europese mededingingsbeleid doortrekken. Maar in een aantal opzichten is de concurrentiekracht van het bedrijfsleven gebaat bij meer samenwerking. We zien dat ook het Nederlandse bedrijfsleven betrokken is in de trend naar herpositionering die vooral in Europa tot uitdrukking komt in een golf van fusies, overnames en strategische allianties. Waar Nederlandse ondernemingen in dit proces oplopen tegen belemmeringen van handelspolitieke of mededingingspolitieke aard, wil de Nederlandse overheid beschikbaar zijn voor bemiddeling via haar bestuurlijke en politieke contacten. In een aantal sectoren dwingt de gigantische schaal van kosten en risico's bij de ontwikkeling van nieuwe generaties producten en processen tot het aangaan van internationale samenwerkingsverbanden. Soms zijn hierbij strategische belangen in het geding, omdat Europa in een aantal sleuteltechnologieën een onafhankelijke productiecapaciteit wil behouden. Voorbeelden van projecten op dit gebied zijn HDTV en JESSI. Dit zijn projecten die door hun omvang alleen in een gebundelde krachtsinspanning van de betrokken ondernemingen en de nationale en Europese overheden te realiseren zijn. Aangezien Philips een voor Europa strategische technologie-capaciteit in huis heeft, is het vanzelfsprekend dat de Nederlandse overheid financieel betrokken is bij projecten als HDTV en JESSI. Het Ministerie van Economische Zaken heeft hiervoor extra geld uitgetrokken. De terugtrekking van Philips uit een deelproject van JESSI illustreert met welke risico's zulke projecten gepaard gaan. Risico's die de overheid dan dus samen met andere overheden en het bedrijfsleven draagt. Overigens blijft Philips in verscheidene deelprojecten van JESSI participeren en zijn ook andere Nederlandse ondernemingen en onderzoeksinstituten bij deze projecten betrokken. Aansluiting van het Nederlandse bedrijfsleven op dit soort strategische projecten in Europa blijft ook een uitgangspunt van beleid.

Voortdurend vernieuwen

In het beleid gericht op de stimulering van voortdurende vernieuwing staat technologiebevordering centraal. Het kabinet wil het technologiebeleid, zoals zich dat de afgelopen jaren heeft uitgekristalliseerd, op hoofdlijnen voortzetten. Op die continuïteit is van verschillende kanten ook aangedrongen⁸. Het bereik van het instrumentarium in het technologie-relevante bedrijfsleven is inmiddels heel behoorlijk. Met de sterke groei van de Nederlandse bedrijfsresearch in de periode 1984-1987 is een belangrijk deel van onze achterstand op het buitenland ingelopen. Helaas geven de afgelopen jaren wat dit betreft weer een afvlakking te zien. Het is daarom een goede zaak dat het technologiebeleid de komende jaren krachtig wordt voortgezet. Voor het bedrijfsgerichte technologiebeleid betekent continuïteit onder meer het voortzetten van instrumenten gericht op een brede verspreiding van nieuwe technologie in het technologievolgende midden- en kleinbedrijf: de Innovatiestimuleringsregeling (INSTIR) en het netwerk van regionale innovatie-centra. Juist de brede verspreiding van nieu-

7. L.A. Geelhoed, *De afhankelijke overheid*, ESB, 16 augustus 1989.

8. VNO/NCW, *Nota industriebeleid*, Den Haag, 1990 en Vervolgcommissie Technologiebeleid (VCT), *Kennis is kracht*, Den Haag, 1990.

we technologie genereert economische groei. Continuering betekent ook de voortzetting van programmatische stimulering van sleuteltechnologieën, waaronder het belangrijke terrein van de milieutechnologie⁹.

Bij alle continuïteit vinden er ook accentverschuivingen plaats. We noemen er hier twee. De eerste is de extra stimulering van middelgrote en grote technologiegedreven ondernemingen via verruiming van het Technisch Ontwikkelingskrediet. Het gaat dan om ondernemingen die in het huidige technologie-instrumentarium verhoudingsgewijs weinig aan hun trekken komen¹⁰, maar het in de internationale concurrentiestrijd vaak moeten opnemen tegen concurrenten die royale overheidssteun krijgen. Daarnaast is een overweging dat we zuinig moeten zijn op dit soort ondernemingen. Zij lopen voorop in het genereren van nieuwe technologie en trekken daarin toeleveranciers en kennisinstututen mee (positieve externe effecten).

Een tweede accentverschuiving betreft de extra stimulering van de technologische infrastructuur. Eigenlijk hebben we het dan over de voedingsbodem voor technologisch hoogwaardige bedrijvigheid. In de beleidsconcurrentie tussen landen is de kwaliteit en toegankelijkheid van de aanwezige publieke kenniscentra van toenemend gewicht. Op beide punten valt er voor Nederland nog het nodige te verbeteren. Zie hier het grote belang van verdere concentratie in (multi-disciplinaire) 'centres of excellence' door de vorming van onderzoekscholen. Een paar internationaal uitmuntende onderzoekscholen kunnen een magneetwerking hebben op de verwante kennisintensieve bedrijvigheid. Bij versterking van de technologische infrastructuur moet men daarnaast denken aan verbreding van het maatschappelijk draagvlak voor technologische vernieuwing en adequaat technisch onderwijs en scholing.

Ter financiering van de intensiveringen in het bedrijfsgerichte beleid komen via verschuivingen en herschikkingen binnen de totalen van de meerjarenramingen van uitgaven

en ontvangsten van EZ wat extra middelen beschikbaar voor de periode 1990-1995. De voor EZ-beleid beschikbare verplichtingenruimte vertoont overigens desondanks nog een daling. De middelen die EZ inzet voor bedrijfsgericht beleid zijn relatief bescheiden. Bescheiden omdat het totale niveau van overheidssteun voor het Nederlandse bedrijfsleven zoals bekend tot de laagste in de EG behoort. Bescheiden ook omdat de overheidssteun gering is in verhouding tot de omvang van de inspanningen die het bedrijfsleven zich in de jaren negentig zelf zal moeten getroosten om in de race te blijven. Of we het nu hebben over R&D, over scholing, over milieuzorg of over kwaliteitsverbetering, steeds vergen dit soort zaken investeringen van de ondernemingen zelf. Gelukkig is de financiële spankracht van ons bedrijfsleven nu gemiddeld genomen veel beter dan tien jaar terug, ook al is de hemel wat minder bewolkt dan ten tijde van het drukken van *Economie met open grenzen*. Maar de bijdrage van de overheid kan en mag niet meer zijn dan een steun in de rug. Naar ons oordeel is het vergroten van de niet-financiële betrokkenheid bij het Nederlandse bedrijfsleven van groot belang. Een goed samenspel tussen overheid en bedrijfsleven is een voorwaarde om de Nederlandse economie in de jaren negentig te laten behoren tot de best presterende duurzame economieën.

J.H. de Groene
N. van Hulst
P.G. Winters

---

9. De binnenkort door EZ en VROM uit te brengen nota *Technologie en milieu* gaat daar dieper op in.

10. Sinds de afslanking van de INSTIR in 1989 is het bedrijfsgerichte technologie-instrumentarium relatief sterk op het MKB gericht.